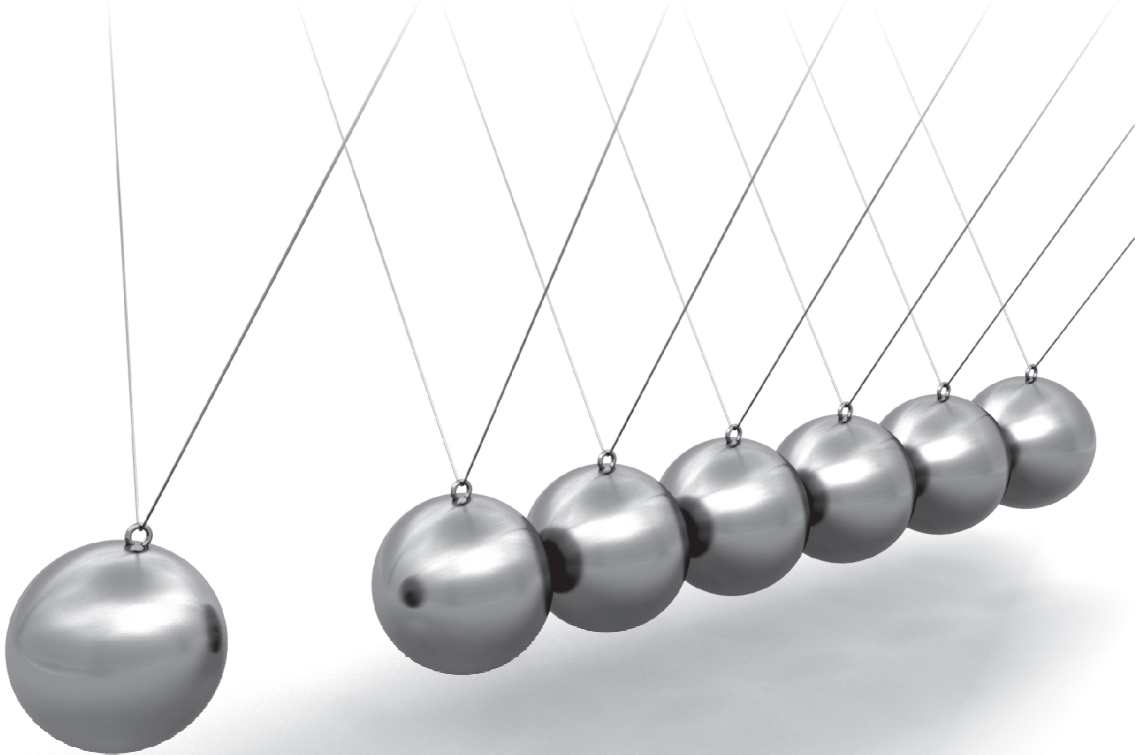

Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)

Синиша Мишић, Катарина Митровић (уредници)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

II ОШАСТИ

на тлу средњовековних
српских земаља
(епидемије – непогоде – глад)

Зборник радова

Синиша Мишић

Катјарина Мићровић (уредници)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

Пошасћи на њлу средњовековних српских земаља
(еџдемије – неџоде – ѓлаг)
Зборник радова
Синиша Мишић
Катарина Митровић (уредници)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

проф. др Драгољуб Марјановић
Филозофски факултет, Београд
проф. др Снежана Божанић
Филозофски факултет, Нови Сад
др Александар Узелац
Историјски институт, Београд

Лектор

Јелена Лутров

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-179-0

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Синиша Мишић, Катарина Мићковић*
Предговор
- 9 | *Синиша Мишић*
Глад у средњовековним српским земљама
– узроци и последице (прилог методологији истраживања)
- 23 | *Радиој Радић*
Јер таква глад би по свима крајевима
(Глад у српским земљама XIII–XV века)
- 43 | *Марко Шуица*
Османлијски јахачи апокалипсе
- 57 | *Јелена Мрђић*
Живети у средњем веку
– нека разматрања о стрепњама и страховима
од глади, болести и смрти
- 71 | *Марина Шћећић*
Лепра у српским средњовековним земљама
- 87 | *Катарина Мићковић*
Неколико цртица из живота
средњовековног Котора у доба куге
- 103 | *Дејан Јечменица*
Пословно-финансијски односи
цара Стефана Душана и Дубровчана у време црне смрти
- 117 | *Марија Којривица*
„Ушочишије болесним и немоћнима“
– болнице и стационари под окриљем српских
средњовековних манастира
- 133 | *Дејан Рагичевић*
Природне непогоде на тлу Србије у светлу
археолошких података

ПРЕДГОВОР

Средњи век је доба у коме су човеку претиле многе невоље као што су глад, заразне болести, временске и друге непогоде, ратови. Немоћан да им се одупре и супротстави, у њему су изазивале велики страх. У борби против многих болести средњовековна медицина је била готово немоћна, а начин живота и степен технолошког развоја ограничавали су могућности превазилажења проблема. Глад је била стална претња надвијена над становницима средњовековних српских земаља. Поред многих непогода (суше, поплаве, град), глад је такође била обавезан пратилац ратова и епидемија. Ово стање је само погоршавала чињеница да је равнотежа у производњи житарица била веома нестабилна и лако је могла да буде поремећена. Екстензивна пољопривредна производња у којој доминира рало, а не плуг и волловска запрега, као и чињеница да није било систематског ђубрења њива, није омогућавала озбиљније приходе у родним годинама, па тиме ни стварање знатнијих залиха житарица.

Сва средњовековна друштва, па тако и српско, била су изложена сталним епидемијама разних заразних болести, од којих је куга била најсмртоноснији и најстрашнији *јахач айокалийсе*. Поред великих епидемија куге, као што је она из 1347–1352. године која је однела четвртину европског становништва, било је и области где се ова болест спорадично појављивала током целог средњег века. Једно од таквих подручја био је и простор између Ниша и Софије. Са друге стране, током средњег века становништво су косиле и дифтерија, колера, као и болести изазване нездравим ваздухом и водом. Околина Скадарског језера била је позната по овим болестима.

Непогоде, глад, епидемије често су пратиле ратна збивања, што је само појачавало утисак катастрофе. Неки од најпотреснијих записа средњовековне писане речи управо су настали на ове теме. Само да подсетимо на старца Исаију. Најтежи су били грађански ратови јер су ангажовали све снаге и окупирали целу територију једне земље. Од друге половине XIV века ратови са Турцима попримају размере катастрофа јер они нападају села и одводе становништво у ропство. Тиме се ремети производња житарица, а сеоско становништво бежи у градове. Ове походе често прате епидемије, као што је случај са појавом куге 1456. године испод Београда.

У зборнику који стоји пред читаоцем настојали смо да осветлимо предочени историографски проблем из различитих углова. Такође, покушали смо да упозоримо и на могуће комплексније приступе овој теми, с надом да ће се систематским истраживањима доћи до нових резултата. Суд читалаца одговориће нам да ли смо у томе успели.

У Београду, на Спасовдан 2021. године

Уредници

Дејан Јечменица*

ПОСЛОВНО-ФИНАНСИЈСКИ ОДНОСИ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА И ДУБРОВЧАНА У ВРЕМЕ ЦРНЕ СМРТИ

Апстракт: У овој студији пажња је усмерена на посебан сегмент односа цара Стефана Душана и Дубровчана у време појаве и ширења епидемије куге средином XIV века, познате под називом *црна смрт*. Утврђено је када се и у којим подручјима епидемија јавља у непосредном окружењу српске државе, што је довело до закључка да је у периоду од лета 1347. до почетка 1349. године ова зараза заправо са свих страна окружила Српско царство, најпре са истока, потом са запада и југа и, на крају, са севера. Пошто нису сачувана изворна сведочанства, која говоре о појави куге на тлу Српског царства, на посредан начин учињен је покушај да се у одређеној мери уоче, а потом и сагледају последице ове болести, на примеру пословно-финансијских односа.

Кључне речи: цар Стефан Душан, Дубровник, куга, пословно-финансијски односи

Појава и ширење „црне смрти“

Велика епидемија куге, која је средином XIV века захватила широка европска подручја, дошла је са истока. Нешто раније, почетком 30-их година зараза је у степама централне Азије достигла значајне размере. Одатле се ширила ка западу, а прекретница за њен даљи напредак била је татарска опсада ђеновљанске колоније Кафа на Криму 1346. године. Сматра се да су војници Џанибега (1341–1357), кана Златне Хорде, преко градских зидина бацачким справама убацивали тела преми-

---

* Дејан Јечменица (1982) је ванредни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. Проучава српску средњовековну историју са посебном пажњом на XIV веку, времену и личности цара Стефана Душана, српско-дубровачким односима, друштвеним и политичким токовима у српским земљама и дипломатици. Ел. пошта: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

нулих од куге и тако се зараза проширила градом, како пише Габријеле де Муси из Пјаченце, савременик догађаја. Преко ђеновљанских трговачких галија зараза се за кратко време пренела у Медитеран, а одатле даље, широм Европе (Derbes, 1966; Dols, 1977, str. 35–38, 52–53).

У Цариграду се куга појавила у пролеће 1347. године, а одатле је наставила да се шири кроз егејске приморске крајеве (Bartsocas, 1966; Радић, 2013, стр. 189–191). На ђеновљанским бродовима је стигла у октобру 1347. у Месину на североистоку Сицилије (Benedictow, 2004, str. 70), а одатле се ширила по италијанским подручјима, а онда захвата и источну јадранску обалу (Ravančić, 2004, str. 13). Током јануара 1348. болест је забележена у Венецији и Ђенови (Dols, 1977, str. 54; Benedictow, 2004, str. 73), од пролећа исте године она продире у Баварску, шири се Француском и захвата Париз, а потом прелази и у Енглеску (Dols, 1977, str. 55; Horrox, 1994, str. 9). Крајем године прешла је у јужну Аустрију, а наредне, 1349. године, проширила се и Бечом (Horrox, 1994, str. 9). У току те исте године, али и наредне 1350, болест захвата централну Европу и Скандинавију (Benedictow, 2016). Од 1351. куга се шири даље према источној Европи захватајући руска подручја, нарочито током наредне 1352. године (Perrie, 2006, str. 131, 170). Сматра се да је ова болест однела и московског великог кнеза Симеона Ивановича Гордог, који је преминуо 26. априла 1353. године (Vernadsky, 1959, str. 206; Кучкин, 1989, стр. 106).

Епидемија куге о којој је реч остала је позната као *црна смрћ*, али тај назив није настао у време њене појаве и ширења, па ни непосредно после њеног јењавања. По свој прилици у ширу употребу није ушао пре XVIII века (Horrox, 1994, str. 3–4; Ziegler, 1998, str. 18–19). У средњовековним изворима на латинском језику ова пошаст је најчешће означавана појмовима *pestilentia* и *mortalitas* (Mon. Rag. II, str. 11, 23, 25, 27, 29, 71). У старосрпским текстовима она се назива *коуџа*, *куџа*, *чоума*, *чјума*, *сѣмрѣџоносѣ* (Динић Кнежевић, 1999, стр. 339–340). Међутим, ниједан од ових српских појмова се не односи на заразу из средине XIV века, јер о њој нема трага у нашим писаним изворима. Такве околности умногоме отежавају сагледавање могућих последица, које је ова зараза оставила на српске земље. Стога се оне морају посматрати фрагментарно, а из расположивих сазнања, уз велики опрез, закључци изводити на посредан начин.

Ширење пошастџ око Српског царства

Према Српском царству зараза је долазила најпре са истока, од Цариграда и трачких крајева, захватајући у лето и јесен 1347. године северноегејска приморска подручја (Tsiamis & Poulakou-Rebelakou &

Tsakris & Petridou, 2011, str. 195), где су излазиле југоисточне границе Српског царства. На источној јадранској обали куга се појавила на крају 1347. године, прво у Сплиту (Ravančić, 2004, str. 13), а затим у Дубровнику, у јануару 1348. У лето исте године болест је захватила Тесалију, на коју су излазиле јужне српске границе. Тамошњи управник, севастократор Јован Анђео умро је од куге, што је олакшало укључивање ове простране земље у оквире Српског царства, пре новембра 1348. године (Nicol, 1993, str. 218; Ферјанчић, 1974, стр. 226–228). У јужној Угарској, према којој су допирале северне српске границе, зараза се јавља у јануару 1349. године (Benedictow, 2004, str. 76). Узимајући све наведено у обзир, у односу на Српско царство, уочавају се правци и таласи ширења епидемије куге: први је долазио са истока, у лето и јесен 1347, други и трећи су стизали са запада и југа током 1348, док се са севера зараза примицала почетком 1349. године.

На основу свих ових података произлази да су земље Српског царства биле изложене опасностима од ширења епидемије куге у периоду од средине 1347. па бар до средине 1349. године. У овом хронолошком оквиру, од приближно две године, са посебном пажњом посматраћемо пословно-финансијске односе цара Стефана Душана и Дубровчана.

Куга у Дубровнику

За разлику од српских земаља, појава и ширење куге у Дубровнику оставила је далеко више трага у сачуваним изворима. Најпре се зараза почетком јануара 1348. године појавила на острву Шипану (Jeremić & Tadić, 1938, str. 66; Dinić, 1960, str. 12), а онда се пренела и проширила градом. Харала је седам месеци, како пише Никола Рањина, или читаву годину, како бележе Анонимови анали (Nodilo, 1883, str. 39, 227; Jeremić & Tadić, 1938, str. 67), што би значило до краја лета или саме 1348. године. Треба напоменути да је болест по свој прилици стигла и коју недељу пре него што је постала примећена. Суморне су демографске последице које је епидемија куге оставила у Дубровнику. Збирне податке о броју умрлих доноси више извора, а бројке су унеколико различите. Најстарији извор, *Opera pia*, из XIV века, доноси податак да је од куге умрло 110 властелина и 10.000 осталих становника (Dinić, 1960, str. 14; Ravančić, 2006, str. 8), што је по свој прилици најприближније истини. Каснији извори истичу знатно већи број преминуле властеле, око 170, 173, а у неколико случајева и чак 273 властелина, док подаци о броју умрлих осталих становника варирају од 1.000, 6.000, 7.000 до већ поменутих 10.000. Подаци о

броју преминулих богатих пучана, укупно 300, су сасвим једногласни (Dinić, 1960, str. 12, 14; Ravančić, 2006, str. 7–9). Уколико се имају у виду процене да је у првој половини XIV века број пунолетне мушке властеле у Дубровнику износио око 300 (Krivošić, 1990, str. 59–60), наведени подаци о смртности добијају посебно тежак облик. До почетка пролећа помор је добио такве размере да су постојећа градска гробља постала тесна, те је Мало веће 19. марта одлучило да изабере тројицу властелина са задатком да се посвете тражењу новог места за сахрањивање (Mon. Rag. II, str. 18; Jeremić & Tadić, 1938, str. 66). Колико су прилике биле ванредне, речито сведочи и одлука дубровачког Великог већа од 30. маја 1348. године да се праг властели за улазак у ово веће снизи са постојећих 20 година старости на 18 година, уз драгоцено образложење „propter carentiam hominum deficientium in Ragusio propter pestilenciam mortalitatis existentis“ (Mon. Rag. II, str. 25; Jeremić & Tadić, 1938, str. 67). Све ово недвосмислено показује да је за првих пет месеци зараза у Дубровнику остављала за собом изузетно велику стопу смртности.

Тешке демографске последице, које је куга са собом носила, одражавале су се и на целокупни привредни амбијент. Дубровачка велика царина 1348. године издата је у закуп по цени од 9.500 перпера. Осетно мање у односу на претходну 1347, за читавих 3.000 перпера, односно 24%, а у односу на следећу 1349. годину мање за 3.300 перпера или 26,4%. С друге стране, током 1348. године цене жита су расле и до 100% у односу на пређашње и потоње године, осетна су била поскупљења соли и вина, а приметан је био и дефицит радне снаге (Dinić, 1960, str. 23, 26–28).

Српске царине у време епидемије куге

Један од најunosнијих пословно-финансијских односа који се развијао између српског владара и имућне дубровачке властеле био је закуп царина на српским трговима. О овом питању било је речи на другом месту (Јечменица, 2021a), а овде ћемо га размотрити само у хронолошком оквиру, у који је смештен предмет овог истраживања. У време када се куга приближавала најисточнијим границама Српског царства, цар Стефан Душан је боравио у старим краљевским земљама. Сазвао је сабор у Сопотници, по свој прилици у Полимљу, недалеко од Манастира Милешеве и Пријепоља, важног трговачког раскршћа. У то време је, на дан 14. јуна 1347. године, Дубровчанину Орси Чревићу издао разрешницу која се односила на више неименованих тргова, пошто је истекло уговорено време за закуп тих царина. Он је у српској држави пословао у породичном друштву заједно са

сином и својом браћом Живом и Маројем. Њихове пословне везе са царем нису се сводиле само на закуп царина на трговима, већ и на друге послове и службе – „in altri facti e servigi, et in ogni facto“, како се истиче у царевој разрешној повељи (Јиречек, 1892, стр. 27; Порчић, 2017, стр. 230–231; Радојчић, 1940, стр. 125–126). После месец и по, цар Стефан је боравио у околини Призрена, посвећујући тада бригу почетку градње своје задужбине, Манастира Светих Арханђела. Тамо је 1. августа 1347. године издао разрешницу за Николу Лукаревића и Марина Гучетића, закупце царина на трговима у Руднику, Зети, Призрену и Валони (Јиречек, 1892, стр. 27–28; Порчић, 2017, стр. 232–233). Пет дана касније, 6. августа, цар је издао нову разрешницу која се односила само на трг у Валони, који је Никола Лукаревић држао у друштву са другом двојцом Дубровчана, Марином Држићем и Думоњом Гољебићем (Јиречек, 1892, стр. 29; Порчић, 2017, стр. 234–236).

Из свега наведеног види се да је у лето 1347. године падало време када је истицао уговорни период за закуп већег броја царина на српским трговима. Пре него што је цар кренуо у посету Светој гори почетком јесени, не да би се *склонио* или нашао тамо некакво *ушочишће* од куге, како се обично, али неоправдано, сматрало у науци, што смо показали на другом месту (Јечменица, 2021b), сасвим је извесно да је српске царине издао новим закупцима. Да је овакво мишљење исправно, говори чињеница да је у јесен наредне 1348. године цар Стефан Душан сводио рачуне са Дубровчанима, закупцима царина на српским трговима. Марко Васиљевић, његов брат Мате и Степа Журговић, као пословно друштво држали су у закупу царине на призренском и новобрдском тргу. Цар им је 12. октобра 1348. године издао разрешну повељу, којом је потврдио исправност њиховог пословања, и да му ни у чему нису остали криви, односно дужни (Пуцић, 1862, стр. 18; Порчић, 2017, стр. 246–249; Јечменица, 2021a). Мање од два месеца касније свођени су рачуни са Лавром Вукасовићем, који је у друштву са Марином и Живом Гучетићем закупио царину на рудничком тргу. Цар им је 8. децембра 1348. издао разрешну повељу којом је потврдио да му ништа нису остали дужни (Пуцић, 1862, стр. 18–19; Порчић, 2017, стр. 243–246; Јечменица, 2021a). Трајање закупа ових царина падало је управо у време када се куга појавила и ширила у Дубровнику. Међутим, колико се да закључити, заразна болест није битно утицала на пословне активности закупаца. Они су уговорне обавезе са српским царем ваљано испунили, не остајући му дужни, што је владар потврдио својим разрешним документима. Подаци о пословању ова два друштва веома су драгоцени, јер сведоче да од јесени 1347. до јесени 1348. године, у време када се куга у Дубровнику појавила и односила велике жртве, у једном делу Српског царства, на ширем географском подручју, од Рудника на северу до Новог Брда

и Призрена у средишњем делу државе, није било ванредних прилика које би угрозиле пословни амбијент. Штавише, трговачко пословање које је подразумевало остваривање мноштва непосредних контаката између трговаца и купаца и као такво представљало ризик за преносење и ширење заразе, није било угрожено. С обзиром на то да су закупци српских царина исплатили владару закупнине, излазило би да је промет на трговима обављан несметано, по свој прилици доносећи добит поменути дубровачким пословним друштвима. Судећи по свему, на основу изнетог се може закључити да током 1348. године велики део старих краљевских земаља Српског царства није био изложен опасностима од појаве и ширења заразе кугом.

Оно што оставља значајан простор за размишљање о пословном амбијенту од почетка 1349. године јесте чињеница да од тада па све до краја владе цара Стефана Душана, дакле за читавих седам година, није сачуван више ниједан разрешни документ, који би сведочио о издавању у закуп царина на српским трговима. Такву, својеврсну празнину покушаћемо, барем делимично, да испунимо посредним путем.

Српско-дубровачки односи на најсвеобухватнији начин до тада су уређени у Новом Брду, приликом сусрета цара Стефана Душана са млетачко-дубровачким посланством, које су чинили Венецијанац Никола Ђорђи и Дубровчани Марин Бунић, Симон Бенеших и Живе Чревић. Цар је 20. септембра 1349. године издао хрисовуљу са два пратећа акта, који сведоче о управо уређеним односима (Јечменица, 2012, стр. 33–58). За питање коме смо овде посвећени од значаја је трећи документ том приликом издат – акт цара Стефана Душана о дуговима Дубровчанима. Овом исправом цар је прихватио обавезу да измири своја дуговања која је начинио током краљевског периода своје владе, заједно са супругом и својом властелом, укупно 9.287 перпера (Јечменица, 2012, стр. 49–50). Овај дуг је требало намирити за три године. Цариник у Светом Срђу на Бојани имао је обавезу да приход од 500 перпера годишње на име царевог *кумерка солској* у Дубровнику, стави на располагање Дубровчанима. Од закупнине царине на зетским трговима која је цару припадала, сваке године је 2.000 перпера требало одвојити за намиривање дубровачког дуга, а од призренске царине 596 перпера годишње (Јечменица, 2012, стр. 49–50). Из овога би се могло закључити да су пословне прилике на трговима у Зети и Призрену током 1349. године биле редовне, а свакако и у Новом Брду, где је цар примио млетачко-дубровачко посланство и да се очекивало да тако буде током наредне три године.

Како је у стварности изгледало прикупљање средстава за намирење овог царевог дуга, могуће је сагледати на примеру *кумерка солској*. У средњем веку промет соли са јадранске обале ка унутрашњости српских земаља био је под строгом државном контролом, па

су тако на читавој обали од ушћа Неретве до ушћа Бојане постојала четири законита кумерка солска: Дријева, Дубровник, Котор и Свети Срђ. Још од првих Немањића царина од извоза соли из Дубровника у српску државу дељена је на два дела, од којих је један припадао Општини дубровачкој и називан је *comerclum communis*, а други српском владару и испрва је називан *comerclum domini regis*, а касније *comerclum domini imperatoris* (Јиречек, 1952, стр. 214–215; Гецић, 1955, стр. 126; Маловић Ђукић, 1999, стр. 344–346). Српски владар је својим делом кумерка солској слободно располагао, а судећи по подацима из времена Стефана Душана, средства од њега је прибављао и тако што га је издавао у закуп, као што је то уосталом и Општина дубровачка чинила са својим делом.

Надлежност над краљевим, односно царевим кумерком солским у Дубровнику имао је цариник са Светог Срђа на Бојани, где се такође налазио један од преосталих кумерка солских. У том смислу недвосмислено говори више изворних података. Јаке Соркочевић је 1341. године краљев кумерк купио од Паскоја Гучетића, који је био законити прокуратор Петра Буће, „doanerii domini regis Raxie in Drino et in Ragusino“. Годишња закупнина је износила 450 перпера и 100 перпера које је требало дати Манастиру Свете Кларе (Div. Canc. 13, fol. 18', 3. VII 1341; Јиречек, 1952, стр. 79–80; Гецић, 1955, стр. 137, 140). Ово је уједно и најранији податак који говори о милостињи манастиру у коме су се подвизавале дубровачке властееоске кћери. Две године након Јаке Соркочевића, 5. јуна 1343, краљев кумерк солски су примили Климе Гучетић и Никола Лукаревић, а истог дана су претходни закупци имали да положе рачун, како је то тражено у допису цариника са Светог Срђа (Div. Canc. 14, fol. 17, 5. VI 1343; Гецић, 1955, стр. 137, 140). Како смо видели, у царевом акту о дуговима, изричито је наглашено да цариник у Светом Срђу има надлежност над владаревим кумерком у Дубровнику. Том приликом су годишњи владареви приходи од соли која се извози из Дубровника рачунати у износу од 500 перпера.

Одмах по повратку дубровачког посланства из Новог Брда, у Дубровнику се приступило спровођењу мера у циљу наплате дугова српског цара у складу са владаревим документом. У том смислу 1. децембра 1349. године су у Малом већу изабрана три службеника који су морали да се побрину око царевог кумерка – „comerclum salis Sclauonie domini imperatoris“, који је уступио за подмиривање потраживања која су од њега имали дубровачки трговци (Ref. 15. fol. 52', 1. XII 1349; Mon. Rag. II, str. 89). Читава процедура издавања у закуп окончана је за три недеље, до 22. децембра. Након што је у граду била спроведена вишедневна јавна понуда (аукција), коју је разгласио општински телал Милгост, за куповину кумерка солској. Како се

није нашло да ико други нуди више, кнез и Мало веће су одлучили да га преко раније изабраних службеника, дају Луки Гамбе и Витику Гучетићу по понуђеној цени од 1.600 перпера за три године (Mon. Rag. II, str. 91; Гецић, 1955, стр. 137–138, 140–141). То је било за читавих 100 перпера више од оне суме којом је цар проценио свој *кумерк* приликом обрачуна дугова. Сами закупници су свакако у овом послу проналазили свој интерес, па се може закључити да је укупна реална добит од српског *кумерка солског* у Дубровнику била далеко већа. Закупници су се обавезали да новац од закупнине исплаћују кроз рате, на сваких шест месеци, при чему је први обрачунски период почињао од протеклог празника Светог Михаила, 29. септембра 1349. године (Mon. Rag. II, str. 91).

Дубровачки трибути у време епидемије куге

Дубровчани су сваке године по различитим основама српским владарима из залеђа плаћали *дохойке* или *џрибуџије*. У хронолошком оквиру у коме је постављено ово истраживање, може се говорити о два трибута: *Светодмићарском* и *Српском сџонском дохойку*, као о посебном сегменту финансијских односа српског цара са Дубровчанима.

Подизање трибута је најчешће обављао посланик кога је владар слао као свог опуномоћеника у Дубровник. Он је био снабдевен документом којим је потврђивао свој статус и без кога није било могуће подићи доходак. Та исправа је називана *џрибуџино џисмо* (*littera tributii*), односно писмо о дохотку. Једно трибутно писмо важило је само за једну мисију посланика. У дубровачким архивским књигама углавном је вођена уредна белешка о подизању дохотка. Уз страну књиге на којој је она записана обично је одлагано и трибутно писмо (Јечменица, 2008, стр. 38).

Највећи и најзначајнији трибут, који је Општина дубровачка плаћала српским владарима, име је понео по празнику Светог Димитрија (26. октобар), када је долазио рок за његову исплату. *Светодмићарски доходак*, устаљене вредности од 2.000 перпера, добио је карактер својеврсне годишње накнаде коју је Општина дубровачка сваке године плаћала српском владару, а заузврат очекивала гаранције за слободно и несметано кретање и пословање дубровачких трговаца на читавој државној територији (Динић, 1935, стр. 225; Ђирковић, 1981, стр. 344; Михаљчић, 1999, стр. 746).

Светодмићарски доходак, у оквиру овог истраживања, посматраћемо у постављеном хронолошком оквиру. Сложен и дуготрајан поступак у вези са исплатом трибута за 1346. годину закључен је

тек у лето наредне 1347. године. Износ дохотка за 1346. годину цар Стефан Душан је решио да употреби за измирење својих дуговања проистеклих из пословног односа. Крајем октобра 1346. године, када је и падао рок за исплату трибута, у Дубровник је из српске државе приспео Млечанин Павле Марков Квирин, носећи са собом царево писмо за дубровачке власти. На Митровдан, 26. октобра, Павле је дубровачком кнезу и Малом већу предочио документ (Mon. Rag. I, str. 212–213; Порчић, 2008, стр. 17–18). Овом исправом цар је најпре подсећао Дубровчане на обавезу да му на празник Светог Димитрија исплате 2.000 перпера, на име уобичајеног трибута. Одмах затим тражио је да се новац преда Павлу Квирину, уз образложење да је цар од њега узео некакве ствари, односно робу, не мале вредности. И сам свестан необичности ситуације, да његов трибут треба да подигне лице које није његов поданик, цар на крају документа поручује дубровачким властима и подвлачи да се доходак да искључиво Павлу, и ником другом, *иа макар ѿај друѿи донео и сѿо ѿсама* (Порчић, 2008, стр. 17–18). То је био најспорнији моменат у читавој процедури око исплате дохотка за 1346. годину. Пракса је до тада била да владар у Дубровник шаље свог поверљивог човека, а овога пута догодило се да је у Дубровник са трибутним писмом приспео један Венецијанац, коме је требало исплатити трибут који је искључиво припадао српском владару. Необичност и јединственост ситуације изазвала је крајњи опрез на дубровачкој страни. Процедура исплате Светодмитарског дохотка за 1346. годину окончана је до 30. августа 1347. године, пошто је у Дубровник приспео човек цара Стефана Душана по имену Пулко, који је са собом носио царево писмо за дубровачког кнеза у коме је он изразио задовољство што је његов доходак употребљен како је желео (Mon. Rag. II, str. 245–246).

И наредне, 1347. године цар Стефан Душан је доходак уступио једном Венецијанцу. Овога пута се радило о унуку бившег млетачког дужда Бартоломеа Градоника (1339–1342). Михалет Градонико је на Митровдан у Дубровнику предочио царево писмо писано на српском језику, којим је тамошњим властима била пренета изричита владарева жеља да доходак буде исплаћен реченом Млечанину и ником другом. Поступајући на такав начин, Дубровчани су најпре исплатили 1.000 перпера, а онда остатак у ратама: 4. новембра 55 дуката (=110 перпера), потом, изгледа нешто касније још 17 дуката (=34 перпере) и на крају преосталих 856 перпера (Динић, 1935, стр. 229).

Цар је и даље доходак употребљавао тако што га је уступао за измирење својих обавеза које су проистикале из пословних односа. Тако је и 1348. године, 8. децембра, у Дубровнику једном Млечанину из рода Градонико било исплаћено 1.200 перпера у златницима, од новца који је Општина била дужна да исплати цару (Динић, 1935, стр. 229). По

свој прилици овде се радило такође о *Светиодмитијарском дохојку*, односно његовом делу. Три године касније, 20. новембра 1351, по царевом овлашћењу, Венецијанац Франческин Ручини примио је у Дубровнику 2.000 перпера од трибута, у присуству четири сведока (Јиреček, 1908, str. 538; Динић, 1935, стр. 229).

Српски стионски доходак је установљен почетком 1333. године када су Дубровчани од краља Стефана Душана у *башиину* добили Стонски рат (Јечменица, 2010а, стр. 32, 33, 35, 37). Недуго затим био је установљен још један Стонски доходак, који су исплаћивали босанском владару, бану Стефану II (Јечменица, 2010b, стр. 33, 35, 37, 39). Ова два дохотка су била у једнаким износима, од по 500 перпера, али са различитим роковима доспећа. Тако је за исплату дохотка српском краљу, доцније цару, рок падао на Васкрс, па се отуда у изворима увек уз његов помен бележи речени празник, док је за исплату босанском бану рок био нешто раније, на празник заштитника града, Светог Влаха (3. фебруара), што је у изворима такође редовно наглашавано (Јиреček, 1908, str. 527; Јечменица, 2008, стр. 37). Како се из наведеног може видети, два трибута су у изворима јасно разликована по празнику када је био рок за њихово подизање. Како би се и у науци правила разлика између два дохотка, корисно је да се то на одговарајући начин нагласи у самом имену, што до сада није био случај. Као сасвим одговарајуће решење чини се једноставно додавање придевака испред основног имена трибута, па се тако сасвим јасно разликују *Српски стионски доходак* и *Босански стионски доходак*.

Српски стионски доходак Дубровчани су исплаћивали само једном владару, краљу и цару Стефану Душану. И у овом случају исплата овог трибута посматраће се у хронолошком оквиру овог истраживања. Царевом посланику чије име остаје непознато, пошто је почетак канцеларијске белешке оштећен, доходак је био исплаћен 12. или 13. јуна 1347. године (Јиреček, 1908, str. 528), више од два месеца после рока. У пролеће наредне, 1348. године пошаст је беснела у Дубровнику управо у време када је падао рок за исплату трибута. Следеће године је скадарски бискуп Марко, као царев изасланик, опуномоћен писмом, којем је поклоњена пуна вера, како је истакнуто у канцеларијској белешци, 7. јуна 1349. подигао цео износ дохотка (Јиреček, 1908, str. 528–529), нешто мање од два месеца после Васкрса. Као један од сведока исплате био је и маркиз Никола Ђорђи, који се у Дубровнику нашао на свом путу до српског цара, као млетачки посланик, у дипломатском подухвату о коме је већ било речи.

Изгледа да су још у пролеће 1348. године у Призрену започете активности око уступања *Српској стионској дохојки* Манастиру Светих Арханђела у Јерусалиму, судећи према сачуваном тексту пројекта по-

веље о тој ствари, где је наведен датум 29. април 1348. године. Будући да је наредне 1349. године, како смо видели, доходак исплаћен царевом изасланику, јасно је да процес уступања трибута српском манастиру у Јерусалиму још није био завршен. То се догодило по свој прилици пре почетка пролећа наредне године. О том правном чину није сачувана оригинална царева повеља, а преостала два сачувана преписа једногласно доносе податак да се то догодило у Мелнику 8. марта 1350. године (Јиреček, 1908, str. 529; Мошин, 1981, стр. 21; Порчић, 2017, стр. 240–241). Средства која су Дубровчани одвајали за овај трибут од тада се више нису сливала у владареву ризницу, али је цар активно учествовао у процедури његове исплате, издајући трибутно писмо за јерусалимске калуђере. По свој прилици исти онај калуђер Герасим, који се помиње још 1342, подигао је трибут 22. априла 1352. године, две недеље после Васкрса, на основу царевог трибутног писма, које је предочио дубровачким властима, у присуству три сведока (Јиреček, 1908, str. 539). Оваква пракса је и касније задржана, пошто су јерусалимски калуђери обичавали да пре приспећа у Дубровник прво дођу на српски двор, где би прибавили одговарајући владарев документ о исплати трибута, како би биле избегнуте могуће компликације у Дубровнику (Јиреček, 1908, str. 539–542).

* * *

На крају, потребно је још једном истаћи да се од 1350. године нагло смањује број сачуваних докумената, који сведоче о пословно-финансијским односима српског цара и Дубровчана. Када је реч о издавању царина у закуп, као што је већ истакнуто, више нема сачуваних разрешних докумената, што позива на опрез више у погледу пословног амбијента, него у смислу некакве нове претње од ширења заразе кугом, која је у то време захватала друга, удаљенија европска подручја. Јер у јесен 1350. године, цар Стефан Душан покреће војни подухват у приморју који лично предводи, с циљем враћања Хумске земље под своју власт (Мишић, 1996, стр. 63; Ферјанчић & Ђирковић, 2005, стр. 261). На повратку одлази у посету Дубровнику (Тодић, 1939, стр. 43–46; Ферјанчић & Ђирковић, 2005, стр. 261), те је сасвим извесно да у то време у тим крајевима више није претила опасност од појаве и ширења болести. Судећи према изворним вестима, живот у Дубровнику се још 1351. године није сасвим вратио у редовне прилике (Динић, 1960, стр. 15; Раванчић, 2004, стр. 16). Последице које је куга оставила у овом граду, посебно у демографском погледу, по свој прилици су један од главних разлога за смањење обима пословно-финансијских односа са српским владаром.

Референце

Необјављени извори

Div. Canc. 13. Državni arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae* 13.

Div. Canc. 14. Državni arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae* 14.

Ref. 15. Državni arhiv u Dubrovniku, *Reformationes* 15.

Објављени извори

Јечменица, Д. (2008). Два писма бана и краља Твртка I Дубровчанима о Стонском дохотку. *Грађа о њрошлосџи Босне*, 1, 37–52.

Јечменица, Д. (2010а). Прва стонска повеља краља Стефана Душана. *Сџари срџски архив*, 9, 25–50.

Јечменица Д. (2010б). Стонска повеља бана Стефана II Котроманића. *Грађа о њрошлосџи Босне*, 3, 29–46.

Јечменица, Д. (2012). Хрисовуља цара Стефана Душана Дубровчанима са два пратећа акта. *Сџари срџски архив*, 11, 33–58.

Јиречек, К. (1892). Споменици српски. *Сџоменик Срџске краљевске академије*, 11, 1–117.

Mon. Rag. I. *Monumenta Ragusina. Libri reformationum I.* (1879). Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium.

Mon. Rag. II. *Monumenta Ragusina. Libri reformationum II.* (1882). Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium.

Мошин, В. (1981). Повеље цара Стефана Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врањини. *Археографски њрилози*, 3, 7–36.

Nodilo, S. (1883). *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina.* Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium.

Порчић, Н. (2008). Писма немањићких владара Дубровчанима о подизању Светодимитарског дохотка, *Сџари срџски архив*, 7, 11–26.

Порчић, Н. (2017). *Документи срџских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића.* Београд: Балканолошки институт САНУ.

Пуцић, М. (1862). *Сџоменици срџски II.* Београд: Друштво србске словесности.

Литература

Bartsocas, Ch. S. (1966). Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the 'Black Death'. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 21, 394–400.

Benedictow, O. J. (2004). *The Black Death, 1346–1353. The Complete History.* King's Lynn: The Boydell Press.

Benedictow, O. J. (2016). *The Black Death and Later Plague Epidemics in the Scandinavian Countries: Perspectives and Controversies.* Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd.

Ђирковић, С. (1981). Српске и поморске земље краља Уроша I. *Исџорија срџској народа I.* Београд: Српска књижевна задруга, 341–356.

- Derbes, Vincent J. (1966). De Mussis and the Great Plague of 1348. *The Journal of the American Medical Association*, 196(1), 59–62.
- Dinić, D. (1960). Uticaj kuge od 1348. na privredu Dubrovnika. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 5, 11–33.
- Динић, М. (1935). Дубровачки трибути. Могориш, Светодмитарски и Конаваоски доходак и Провижиун браће Владковића. *Глас Српске краљевске академије*, 168, 205–256.
- Динић Кнежевић Д. (1999). Куга. *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge, 339–340.
- Dols, M. W. (1977). *The Black Death in the Middle East*, New Jersey: Princeton University Press.
- Ферјанчић, Б. & С. Ђирковић. (2005). *Стефан Душан. Краљ и цар (1331–1355)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ферјанчић, Б. (1974). *Тесалија у XIII и XIV веку*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Геџић, М. (1955). Дубровачка трговина сољу у средњем веку. *Зборник Филозофској факултета у Београду*, 3, 95–153.
- Norrox, R. (1994). *The Black Death*. Manchester: Manchester University Press.
- Jeremić, R. & J. Tadić. (1938). *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I*, Beograd: Centralni higijenski zavod.
- Јечменица, Д. (2021a). Српске царине у закупу дубровачких пословних друштава у доба краља и цара Стефана Душана. *Између Подунавља и Средоземља. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу његовом његовој 60. рођендана*, 223–240.
- Јечменица, Д. (2021b). Цар Стефан Душан и црна смрт. 800 година српске медицине. *Зборник радова Дванаестог конгреса историјачара медицине*. Београд: Српско лекарско друштво, у штампи.
- Jireček, K. (1908). Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskom manastiru sv. Arhangela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479). *Jagić-Festschrift – Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 527–542.
- Јиречек, К. (1952). *Историја Срба II*. Београд: Научна књига.
- Krivošić, S. (1990). *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku.
- Кучкин, В. А. (1989). К датировке завещания Симеона Гордого. *Древнейшие государственные на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 год*. Москва: Академия наук СССР, 99–106.
- Маловић Ђукић, М. (1999). Кумерк. *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge, 344–346.
- Михаљчић, Р. (1999). Трибути. *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge, 746–748.
- Мишић, С. (1996). *Хумска земља у средњем веку*. Београд: Филозофски факултет.
- Nicol, D. M. (1993). *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*. Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Perrie, M. (2006). *The Cambridge History of Russia. From Early Russia to 1689*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ravančić, G. (2004). Prilog proučavanju crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.-1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra. *Povijesni prilozi*, 23(26), 7–18.
- Ravančić, G. (2006). Neka razmišljanja o posljedicama epidemije crne smrti 1348. godine u Dubrovniku. *Ekonomska i ekohistorija – časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 2(2), 5–21.
- Радић, Р. (2013). *Црно сїолеће. Време Јована V Палеолоја (1332–1391)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Радојчић, Н. (1940). *Српски државни сабори у средњем веку*. Београд: Српска краљевска академија.
- Tadić, J. (1939). *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik: Turistički savez.
- Tsiamis, C. & E. Poulakou-Rebelakou & A. Tsakris & E. Petridou. (2011). Epidemic waves of the Black Death in the Byzantine Empire (1347–1453 AD), *Le Infezioni in Medicina*, 3, 194–201.
- Ziegler, P. (1998). *The Black Death*, London: Penguin Books.

Dejan Ječmenica*

BUSINESS AND FINANCIAL RELATIONS BETWEEN EMPEROR STEFAN DUŠAN AND DUBROVNIK DURING THE TIME OF THE BLACK DEATH

In this study, attention is focused on the particular segment of the relationship between Emperor Stefan Dušan and Dubrovnik during the time of the outbreak and spread of the plague epidemics in the mid-fourteenth century, known as the *Black Death*. It is determined when and in which areas the epidemic occurred in the vicinity of the Serbian state, which led to the conclusion that in the period from the summer of 1347 to the beginning of 1349, this disease actually surrounded the Serbian Empire on all sides, first from the east, then from the west and south, and finally from the north. Since the written sources concerning the outbreak of the plague on the territory of the Serbian Empire have not been preserved, an indirect attempt was made to register and then see the consequences of the disease on the business and financial relations.

Keywords: Emperor Stefan Dušan, Dubrovnik, plague, business and financial relations.

---

* Dejan Ječmenica (1982) is an associate professor at the Department of History of the Faculty of Philosophy in Belgrade. He researches the Serbian medieval history, with special focus to the fourteenth century, the time of Emperor Stefan Dušan and his personality, relations between Serbia and Dubrovnik, social and political trends in Serbian lands and diplomatics. E-mail: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

316.728(497.11)“12/14“(082)

616.9(497.11)“12/14“(082)

94(497.11)“12/14“(082)

ПОШАСТИ на тлу средњовековних српских земаља
(епидемије – непогоде – глад) : зборник радова / Синиша Мишић,
Катарина Митровић (уредници). – Београд : Универзитет,
Филозофски факултет, 2021 (Београд : Службени гласник). – 149
стр. ; 24 cm

Тираж 200. – Стр. 7–8: Предговор / Уредници. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад.
– Summaries.

ISBN 978-86-6427-179-0

а) Србија -- Свакодневни живот -- 13в-15в -- Зборници б) Србија
-- Инфективне билести -- 13в-15в -- Зборници

COBISS.SR-ID 4840474

Зборник *Пошести на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)* представља квалитетну, иновативну и актуелну колективну научну публикацију, која скреће пажњу на кључна питања односа средњовековног човека и његовог окружења. У њој је указано на занемарене теме из домена средњовековних студија, решена су поједина спорна питања у науци, постављени неопходни темељи за даља истраживања епидемија, глади и непогода, али и феномена страха и пошести у средњовековном друштву.

Из рецензије др Александра Узелца

У позиционирању великих тема историографске науке глад, куга, лепра и, у мањој мери, елементарне непогоде заузимају важно место. Коначно, пред нама се налази тематски зборник радова који прецизно сагледава пошести на тлу српских земаља у средњем веку. Његову основу чини историја живота и бивствовања појединца и заједнице, а кључне одреднице су човек и друштво у време кризе. Зборник је чврсто структурисан и чини га девет радова, подједнако је интересантан стручној, али и широј читалачкој јавности.

Из рецензије проф. др Снежане Божанић

У овом Зборнику препознајемо важан колективни научни допринос мултидисциплинарном сагледавању проблема *пошести* у српском средњовековљу који ће несумњиво обогатити наше разумевање и сазнање речене теме. У целости, Зборник пружа свеобухватну, синтетску представу о разноврсним историјским аспектима *пошести* на тлу српских земаља у зрелом средњем веку који ће бити од значаја како за уско стручну научну публику, тако и за све појединце заинтересоване за историју српског средњовековља.

Из рецензије проф. др Драгољуба Марјановића

